

Şükür YUSİFOV

BDU-nun Hüquq Fakültəsinin "Mülki hüquq" kafedrasının müdiri, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.

e-mail: shukuryusifov@gmail.com

Ramazan ƏSGƏRXANOV

AR Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyasının IV kurs tələbəsi

e-mail: esgerxanovramazan2002@gmail.com

MƏNƏVİ ZƏRƏR VƏ ONUN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ

Açar sözlər: mənəvi ziyan, əmlak hüquqları, şəxsi qeyri-əmlak hüquqları, zərər, kompensasiya.

Ключевые слова: моральный ущерб, моральный вред, имущественные права, личные неимущественные права, возмещение вреда.

Keywords: moral damage, property rights, personal non-property rights, damage compensation.

I Giriş. Mənəvi zərər: Mülki hüququn insitututu kimi

Mənəvi zərər anlayışı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində yeni bir anlayışdır. Yeni anlayış olsa da, artıq bu insitut hər kəsə məlumdur. Bütün bunları məhkəmə təcrübələri də təsdiq edir. Mənəvi ziyanın ödənilməsi demokratik cəmiyyətin tələbidir. Bütün bunları nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, mənəvi zərər mövzusu həm nəzəri, həm də praktiki əhəmiyyətə malikdir. Mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, praktika-dan əlavə olaraq nəzəriyyədə də bu sahədə problemlər var. Məsələn, şəxsin əmlak hüquqlarının pozulması ilə vurulan mənəvi zərərin ödənilməsi, hüquqi şəxslərə mənəvi ziyanın vurulmasının mümkünlüyü, mənəvi ziyanın ödənilməsi, mənəvi ziyanın həcminin müəyyən edilməsi, üçüncü şəxslərə mənəvi ziyanın vurulması kimi məsələlər vacib aktuallığ kəsb edir.

Mülki hüquq elmi öhdəlikləri 2 yerə ayırır: müqavilədən əmələ gələn öhdəliklər və mülki hüquq pozuntusundan əmələ gələn öhdəliklər (deliktələr). Məhz öhdəliklərin bu cür bölgüsü Qədim Roma hüquqşünası Qay tərəfindən təklif edilmişdir [10, s 104]

Ümumiyyətlə qeyd edilməlidir ki, hüquq elminin metodları sırasında analiz metodu mühüm rol oynayır. Bu metodun köməyi ilə məhz mənəvi zərər anlayışını təhlil edilməlidir. Mənəviyyət sözününün mənası açıqlanmalıdır. Mənəviyyət insanın daxili aləmi ilə bağlıdır. Lakin mənəviyyət şəxsin özünün sosial statusu və şəxsiyyəti ilə bağlıdır. Ziyən sözü isə itki, həmçinin mənəvi rahatlığın itirilməsi ilə bağlıdır. [8, s 17]

Mənəvi zərərin özünün spesifik xüsusiyyətləri onu digər hüquq insitutlarından fərqləndirir. Qanunvericilikdə zərər anlayışına toxunularaq onun iki növü fərqləndirilir: maddi və mənəvi. Bu zərər növü Almaniya hüquq doktrinasında verilmişdir. Qeyri-maddi zərər əmlak dəyəri olmayan nemətlərə vurulan zərərdir. Bu cür nemətlərə sağlamlıq, azadlıq, həyat və fiziki toxunulmazlıq, şəxsiyyət, eləcə də insanın şərəfinə və ləyaqətinə edilən qəsdlər də aid edilir. Qeyri-əmlak zərəri dedikdə zərərvuranın, yəni hüquq pozuntusunu törədənin davranışının nəticəsi kimi başa düşülür ki, bu nəticə iqtisadi məzmunu və dəyər formasına malik olmur. Məhz həmin zərər 2 yerə ayrılır: fiziki və mənəvi zərər.

Mənəvi zərər dedikdə geniş mənada fiziki və mənəvi itiriblər başa düşülür. Mənəvi zərərin anlayışı AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 noyabr 2008-ci il tarixli “Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” qərarında verilmişdir.

SSRİ dövründə mülki qanunvericilik təkəcə əmlak zərərinə nəzərdə tutmuşdu. Məhz mənəvi zərər anlayışı sosializm ideyasına zidd idi. Buna görə də mənəvi zərər anlayışı qeyd edilmirdi. Yalnız mənəvi zərərin ödənilməsi barədə təkliflər 1991-ci il SSRİ Mülki Qanunvericiliyinin əsaslarının 131-ci maddəsində qeyd edilmişdir. Bugünkü qanunvericiliyimizdə mənəvi zərərlə bağlı məsələlər aşağıdakı qanunlarda öz təsbitini tapmışdır.

1.”Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” AR Qanunu.

2.”İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” AR Qanunu.

3.”Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında” AR Qanunu.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz 3-cü qanunun 7-ci maddəsində mənəvi zərəre daha geniş anlayış verilmişdir: Şəxsin barəsində mənfi fikrin formalaşmasına, onu əhatə edən şəxslərlə münasibətlərin pisləşməsinə gətirib çıxaran və digər mənəvi xarakterli mənfi nəticələr mənəvi ziyan hesab edilir.

Almaniya mülki düzümündə mənəvi zərər anlayışı işlədilmir, lakin onun ədalətli surətdə pulla kompensasiyası (əvəz ödəməsi) barədə tələb bildirilir.

II Mənəvi zərərin ödənilməsi qaydası.

Mənəvi zərərin ödənilməsi məsələsi Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 1115-ci maddəsinə əsasən aparılır. Belə ki, qanunverici qeyd edir ki, mənəvi zərərin ödənilməsi zərərin əvəzini naturada ödəməklə və ya vurulmuş zərərin əvəzini pulla ödəməklə həyata keçirilə bilər. Mənəvi zərərin əvəzi bir qayda olaraq pulla müəyyən edilir və ödənilir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 23-cü maddəsində müəyyən edilən hallarda mənəvi zərərin ödənilməsi məhz cavabdehin üzərinə müəyyən vəzifələr qoymaqla ödənilə bilər. Məsələn, şərəf, ləyaqət və iş-

güzar nüfuzə zərər vuran yalnız məlumatların təkzib edilməsi və ya zərərcəkəndən üzr istənməsi və s. Məhkəmə işin konkret hallarından asılı olaraq qəbul etdiyi qətnamə ilə pozulmuş hüquqların bərpa edilməsini mənəvi zərər kimi qiymətləndirilə bilər. AR Mülki Məcəlləsinin 59-cu fəslinin müddəalarına müvafiq olaraq mənəvi zərərin ödənilməsi aşağıdakılardır:[3]

A.iddiaçının fiziki və mənəvi sarsıntılar keçirməsi, bunların isə məhz cavabdehin qanunsuz hərəkəti və ya hərəkətsizliyi nəticəsində baş verməsi,

B.zərərvuran şəxsin təqsirinin müəyyən edilmiş olması,

C.qanunsuz hərəkət və hərəkətsizliklə mənəvi zərər arasında səbəbli əlaqənin olması.

D.zərərvuran şəxsin təqsirinin müəyyən edilmiş olması.

Azərbaycan Respublikasının məhkəmə təcrübəsinə baxsaq, mənəvi zərərin ödənilməsi kütləvi informasiya vasitələrində şəxsə dəyən zərər kimi göstərilir. “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” AR Qanununun 10.1-ci maddəsinə əsasən, şəxsin haqqında yalan və qərəzli məlumatlar, habelə onun şərəfini və ləyaqətini ləkələyən yazıların yazılması, məlumatların yayılması yolverilməzdir. Bunların nəticəsində şəxsə mənəvi zərər dəymiş olur və şəxs bu zərərin əvəzinin ödənilməsinə tələb etmək hüququ vardır.

Hazırkı qanunvericiliyə görə, zərərin ödənilməsinin vacib şərti kimi bu hüquqları pozan şəxsin təqsirinin olması məsələsi çıxış edir. Mülki qanunvericiliyə əsasən, bir sıra hallarda təqsirin olmadığı halda belə zərərin ödənilməsi tələb oluna bilər. Bununla bağlı olaraq AR Mülki Məcəlləsinin 1097.3-cü maddəsində qeyd olunur ki, zərərvuranın təqsiri olmadıqda belə (obyektiv surətdə hüquqa zidd əmələ görə) zərərin əvəzinin ödənilməsi nəzərdə tutula bilər.

Mənəvi zərərin miqdarına gəldikdə isə, bu işin konkret hallarından asılı olaraq məhkəmə tərəfindən müəyyən olunur. Bu zaman isə müəyyən məsələlər nəzərə alınır. Belə ki, mənəvi zərərin baş verməsinə səbəb olmuş hərəkət və ya hərəkətsizliyin təhlükəlilik dərəcəsi, bunun nəticəsində zərərcəkənin keçirdiyi mənəvi itiriblər və sarsıntıların xarakteri və ağırlığı, zərərvuran şəxsin təqsiri (qəsd və yaxud ehtiyatsızlıq) və əmlak vəziy-

yəti, zərəcədən şəxsin fərdi xüsusiyyətləri (yeni azyaşlı uşağın olması və ya qadın olması səhəti ilə əlaqədar mənəvi sarsıntı və iztirablara dözümlü peşə və sənəti cəmiyyətdə nüfuzu və s), həmçinin işin başqa diqqətə alınmalı halları nəzərə alınmalıdır. Zərərin məbləği mütləq ağılabatan və ədalətli olmalıdır. İddia müddətinə gəldikdə isə, AR Mülki Məcəlləsinin 384.0.1-ci maddəsinə görə, şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarının və digər qeyri-maddi nemətlərin müdafiəsi haqqında tələblərə iddia müddəti şamil edilmir. AR Ali Məhkəməsi 3 noyabr 2008-ci il tarixli “Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” qərarının 13-cü maddəsində izah edilir ki, mənəvi zərərin pulla və s maddi formada ödənilməsi tələbi əmlak xarakteri daşdığı üçün bu cür tələblər müstəqil iddia kimi irəli sürüldükdə həmin tələblərə iddia müddəti şamil edilir.

Mənəvi zərər maddi zərərdən fərqli olaraq onun tələbləri ilə bağlı məhkəmə təcrübəsində kifayət qədər problemlər mövcuddur. Ölkəmizdə mənəvi zərərlə bağlı olan iddia tələblərinin kifayət qədər yeni olması ilə yanaşı, həmçinin həmin növ zərərin özünün də mahiyyəti, yəni pulla ölçülə bilməyinin pulla ifadəsinin çətinliyi ilə bağlıdır.

III Mənəvi zərərin tələbi ilə bağlı yanaşmalar.

Hüquq ədəbiyyatlarında mənəvi zərərin hüquqi təbiətini izah edən bir çox yanaşma vardır. Həmin yanaşmalara tərəfdar çıxan alimlər mənəvi zərərin hüquqi təbiətini və funksiyasını müxtəlif şəkildə izah etməyə çalışmışlar. Burada əsas olaraq 3 yanaşma nəzərdən keçirilir: Cəza, məmnunetmə və kompensasiya yanaşmaları. Bu yanaşmalarla bağlı AR Mülki qanunvericiliyində hər hansı müddəə göstərilməmişdir. [9, s 69]

Cəza yanaşması

Bu nəzəriyyənin əsasını zərəcədən zərərlərini kompensasiya etmək deyil, daha çox zərərverən şəxsə təqsirkara cəza vermək təşkil edir. Bu nəzəriyyəyə əsasən, mənəvi təzminatın miqdarı müəyyən edildikdə ən yüksək miqdara qərar verilir. Cəza nəzəriyyəsinin əsas məqsədi təqsirkara sanksiya tətbiq etməkdir. Təzminatın miqdarı törədilən əməlin ağırlığına (qəsd və ya ehtiyatsızlıq səbəbindən törədilməsi) uyğun olaraq azala və ya arta bilər.

Məmnunetmə yanaşması

Yanaşmaya əsasən, hüquqları haqsız şəkildə pozulan şəxsin yaşadığı iztirab, keçirdiyi sarsıntı onu qaneedicici şəkildə təmin edilməsinə yönəlmişdir. Bu yanaşma alimlər tərəfindən tənqid edilir. Səbəb ondan ibarətdir ki, anlaşıqlığı olmayan şəxslərin qane olmaq duyğusunu müəyyən etmək çətin olduğundan onlara mənəvi təzminatın ödənilməsi mümkün olmur.

Kompensasiya yanaşması

Bu yanaşmaya görə, zərər tam həcmdə və pul formasında kompensasiya edilməlidir. Bu zaman əsas nəzərə alınmalı məsələ təqsirkarın təqsiri deyil, məruz qalınan zərərdir. Çünki bu yanaşmanın tərəfdarları qeyd edirlər ki, burada əsas məsələ zərəri tam həcmdə aradan qaldıran kompensasiyadır.

Bundan əlavə qeyd etmək lazımdır ki, mənəvi zərərlə bağlı hansı yanaşmanın seçilməsi də məhkəmə təcrübəsində sual olaraq qalmaqdadır. Çünki məhkəmələr tərəfindən mənəvi zərərin hansı məqsədlə ödənilməsi məsələsi qeyd edilmir.

IV Xarici ölkələrin təcrübəsində mənəvi zərər.

Türkiyədə

Türkiyə 6098 sayılı Borclar Məcəlləsinin 56-cı və 58-ci maddələrindəki mənəvi ziyan haqsız hərəkətlərdən irəli gələn borc münasibətlərinin ayrılması ilə tənzimlənsə də, yuxarıda göstərilən qanunun 114-cü maddəsinin 2-ci bəndinin müddəaları pozuntu hallarına tətbiq edilir.

Həmçinin Türkiyə qanunvericiliyində qeyd edilir ki, mənəvi ziyan qarşı tərəfdən qəbul edilmədikdə köçürülə bilməz, mirasçı tərəfindən irəli sürülmədikdə varislərə keçmir. Türkiyə Ali Məhkəməsinin qərarına əsasən, mənəvi təzminata məruz qala biləcək şəxsi hüquqlar aşağıdakılardır:

1.Şəxsin həyatı (Məsələn, hər hansı şəxsin atası öldürülsə, ona görə mənəvi zərərin əvəzi olaraq təzminat tələb edə bilər),

2.Şəxsin sağlamlığı (Məsələn, şəxs həkimin səhvi ucbatından sağlamlığına ziyan dəyərsə, mənəvi təzminat tələb edə bilər).

3.Şəxsin zehni bütövlüyü (Məsələn şəxs onun haqqında kütləvi informasiya vasitələrində yayılan təhqirə görə depressiyaya düşərsə, o zaman mənəvi təzminat tələb edə bilər),

4.Şəxsin bədən bütövlüyü (şəxs iş qəzası nəti-

çəsində gözlərini itirərsə, mənəvi təzminat tələb edə bilər).

Türkiyə qanunvericiliyində də mənəvi ziyanın məbləğini müəyyən edən hər hansı metod yoxdur. Lakin buna baxmayaraq mənəvi ziyan bəzi meyarlara əsasən müəyyən edilir. Bu meyarlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Konkret vəziyyətin xüsusiyyəti;
2. Tərəfin maliyyə göstəricisi;
3. Tərəflərin təqsiri məsələsi;
4. Mənəvi ziyanın həcmi.

Türkiyə qanunvericiliyində *mənəvi təzminatın bölünməzliyi* prinsipi qeyd edilir. Prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, mənəvi ziyan görə verilən təzminat birdəfəyə verilməlidir, təzminat bölünməməlidir.

Rusiya Federasiyasında mənəvi zərər

Rusiya mülki qanunvericiliyində mənəvi ziyanın ödənilməsinin əsasları öz əksini tapmışdır. Mənəvi ziyanın ödənilməsi üçün aşağıdakı əsaslar qeyd edilib:

1. Şəxsi əmlak və ya mülkiyyət hüquqlarını pozan hərəkətlər fiziki və mənəvi itirab çəkdirməlidir.

2. Mənəvi ziyan, xüsusən şəxsin qohumlarını itirməsi, ailə, tibbi sirlərinin yayılması, habelə şərəf ləyaqət və ya işgüzar nüfuzu ləkələyən məlumatların yayılması nəticəsində yarana bilər. (Rusiya Mülki Məcəlləsinin 151.1-ci və 1064.1-ci maddəsi)

Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyi mənəvi ziyan görə məsuliyyətin meydana gəlməsinin ilkin şərti kimi zərər vuranın günahının olmasını təsdiq edir. Zərər vurmaqda təqsirli bilinən şəxs zərərin vurulmasında günahının olmadığını sübut etsə, mənəvi zərər üçün təyin edilən təzminatı ödəməyə bilər. Rusiya Federasiyasının Ali Məhkəməsinin Plenumunun “Mənəvi ziyanın kompensasiyası barədə qanunvericiliyin tətbiqinə dair bəzi məsələlər haqqında” 20 dekabr 1994-cü il Qərarına əsasən, mənəvi ziyan- vətəndaşa ana-

dangəlmə və qanun əsasında məxsus olan, qeyri-əmlak və əmlak hüquqlarını pozan hərəkətlə (və ya hərəkətsizliklə) vurulan mənəvi və fiziki itirabdır. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyindən fərqli olaraq, Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyində mənəvi ziyanı aid xüsusi müddəalar və xüsusi fəsil öz əksini tapmışdır.

Nəticə

Yuxarıda qeyd etdiklərimizi aşağıdakı fikirlərlə ümumiləşdirsək məqsədəuyğundur:

1. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində mənəvi ziyan hərtərəfli və vahid əksini tapmamışdır.

2. AR MM-də mənəvi ziyanın anlayışı verilməmişdir. Təklif edirik ki, mənəvi ziyanı aşağıdakı legal anlayış verilməlidir:

Mənəvi ziyan - insanın anadangəlmə və ya qanun əsasında ona mənsub olan, şəxsi qeyri-əmlak xarakterli hüquq və azadlıqlarının, habelə əmlak hüquqlarının pozulması nəticəsində dəyən itirab və sarsıntıdır.

3. AR MM-də mənəvi ziyanın ödənilməsinin metodu qeyd edilməlidir. Bunun üçün Türkiyə qanunvericiliyində əksini tapan meyarlar da milli qanunvericiliyimizdə əks etdirilməlidir.

4. Mənəvi ziyanla bağlı məmnun etmə və kompensasiya yanaşması əsas götürülərək məhkəmə qətnamələrində xüsusi olaraq məqsəd kimi qeyd edilməlidir.

5. Mülki qanunvericilikdə ləyaqət, şərəf, işgüzar nüfuz, şəxsi, həyat sirri və şəxsi toxunulmazlıqlarla bağlı pozuntuların nəticəsində dəymiş zərərin ödənilməsi nəzərdə tutulsa da, digər şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarından və qeyri-maddi nemətlərdən istifadə etmək hüquqlarının pozulması nəticəsində vurulmuş zərərin ödənilməsi müəyyən olunmamışdır.

Bunları nəzərə alaraq qeyd edilməlidir ki, mənəvi zərərin ödənilməsi ilə bağlı məsələlərə düzgün və obyektiv baxılmalı, qanunvericilikdə əhatəli şəkildə öz əksini tapmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı. “Qanun” nəşriyyatı. 2013.
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı. Bakı. 2021.

3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin Kommentariyası. İ. Əsgərov. Bakı. “Qanun” nəşriyyatı. 2011.
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyə Məhkəməsinin “Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 21 və 23-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” 31 may 2002-ci il tarixli Qərarı.
5. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumunun “Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi qanunvericiliyinin məhkəmələrin təcrübəsi haqqında” 14 may 1999-cu il tarixli Qərarı.
6. Bakı şəhəri, Binəqədi rayon Məhkəməsinin “İddiaçı Naxçıvanskiyin cavabdehlərə qarşı “şərəf və ləyaqətin, işgüzar nüfuzun müdafiəsi və vurulmuş mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsi” tələbinə dair” Qərarı. İş № 2(001)-437/2021.
7. “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 5 iyun 1996-cı tarixli Qanunu.
8. “Zərərin əvəzi kimi mənəvi zərərin hüquqi tənظيمinin bəzi problemləri” Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Xəbərləri. Şükür Yusifov. S 16- 27.
9. Pınar Çetin. Manevi Tazminat Davasının Hukuki Niteliği ve Özellekle Tazminat Miktarının Belirlenmesi, s. 69 (Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2007).
10. Котов Б.А. Защита предпринимателей. Норма, М.: 2001. 218 с.

Шукюр Юсифов
Рамазан Асгарханов

Моральный вред и его правовое регулирование

В статье представлены представления о моральном вреде, его определении и особенностях. Также приводится сравнительно-правовой анализ законодательства Азербайджанской Республики с опытом зарубежных стран. В статье отражены как теоретические, так и практические вопросы.

Shukur Yusifov
Ramazan Asgarkhanov

Moral injury and its legal regulation

The article presents ideas about moral damage, its definition and specific features. A comparative legal analysis of the legislation of the Republic of Azerbaijan with the experience of foreign countries is also provided. The article reflects both theoretical and practical issues.